

УДК 261.7(477)

DOI: <https://doi.org/10.35774/gsip2022.02.041>**Юрій ЩЕРБЯК**Західноукраїнський національний університет
Тернопіль, УкраїнаORCID: <http://orcid.org/0000-0002-5870-4188>**Олександра ПАТРЯК**Західноукраїнський національний університет
Тернопіль, УкраїнаORCID: <http://orcid.org/0000-0002-7844-3587>

ІДЕЯ ПАТРІАРХАТУ УКРАЇНСЬКОЇ ГРЕКО-КАТОЛИЦЬКОЇ ЦЕРКВИ В ЕКУМЕНІЧНІЙ ПРОГРАМІ ЙОСИФА СЛІПОГО: ВИТОКИ ТА ПЕРСПЕКТИВИ

Анотація. У статті розглядаються найбільш важливі проблеми, які стоять перед керівництвом Української греко-католицької церкви в сучасному соціокультурному просторі України. Однією з актуальних тем церковно-релігійного життя в Україні є надання УГКЦ статусу патріаршої церкви, що сприятиме ефективнішому її впливу на національно-культурне та релігійно-духовне життя України.

Метою дослідження є аналіз ідеї патріархального статусу Української Греко-Католицької Церкви в богословських поглядах Йосифа Сліпого в контексті церковно-релігійного та громадсько-політичного життя в Україні.

Відзначається, що вагомий важливим моментом екуменічної програми Йосифа Сліпого стало включення в неї ідеї спільного патріархату, базованої на проєктах XVII століття.

Аналізуються тенденції та можливі шляхи вирішення екуменічних проблем, розглядається вплив та значення УГКЦ в духовному житті українців. Встановлено історичні передумови та об'єктивні причини зародження руху за патріарший статус УГКЦ в середовищі української діаспори; всебічно проаналізувати основні форми, етапи та пріоритети діяльності українського патріархального руху. Оцінено вплив діаспорного контексту на формування ідей і цілей руху як у релігійній, так і в суспільній площині та його значення для відродження греко-католицького церковного життя в Україні.

Ключові слова: Українська греко-католицька церква, патріархат, Йосиф Сліпий, екуменізм, концепція, діаспора.

© Юрій Щербяк, Олександра Патряк, 2022.

Yurii SHCHERBIAK

West Ukrainian National University

Ternopil, Ukraine

ORCID: <http://orcid.org/0000-0002-5870-4188>

Oleksandra PATRIAK

West Ukrainian National University

Ternopil, Ukraine

ORCID: <http://orcid.org/0000-0002-7844-3587>

THE IDEA OF THE PATRIARCHY OF THE UKRAINIAN GREEK-CATHOLIC CHURCH IN THE ECUMENICAL PROGRAM OF YOSYPH SLIPIYI: ORIGIN AND PERSPECTIVES

Abstract. *The article examines the most important problems facing the leadership of the Ukrainian Greek Catholic Church in the modern socio-cultural space of Ukraine. One of the important topics of the church and religious life in Ukraine is the granting of the status of the Patriarchal Church to the Ukrainian Orthodox Church, which will contribute to its more effective influence on the national, cultural religious, and spiritual life of Ukraine. The purpose of the papers is to analyze the idea of the patriarchal status of the Ukrainian Greek-Catholic Church in the theological views of Yosyph Slipyi in the context of church-religious and public-political life in Ukraine.*

It is noted that the inclusion of the idea of a joint patriarchate, based on the projects of the 17th century, was a significant and important moment of Yosyph Slipyi's ecumenical program.

Trends and possible ways of solving ecumenical problems are analyzed, the influence and significance of the UGCC in the spiritual life of Ukrainians is considered. The historical prerequisites and objective reasons for the birth of the movement for the patriarchal status of the UGCC among the Ukrainian diaspora have been established; the main forms, stages and priorities of the Ukrainian patriarchal movement have been comprehensively analyzed. The impact of the diaspora context on the formation of ideas and goals of the movement in both the religious and social spheres and its significance for the revival of Greek-Catholic church life in Ukraine is assessed.

Key words: *Ukrainian Greek-Catholic Church, patriarchy, Yosyph Slipyi, ecumenism, concept, diaspora.*

Постановка проблеми. У контексті сучасних трансформаційних суспільно-політичних змін однією з актуальних тем церковно-релігійного життя в Україні є надання УКГЦ статусу патріаршої церкви, що сприятиме ефективнішому її впливу на національно-культурне та релігійно-духовне життя України. Ідея

проголошення Патріархату УГКЦ має як своїх прихильників, так і відвертих опонентів. Суть проблеми полягає в глибокій внутрішній трансформації, спрямованій на пошук національної ідентичності. Це важливо з кількох причин: по-перше, це питання широко обговорюється не лише в середовищі вірних УГКЦ, а й у світських колах; по-друге, в контексті активізації відносин між традиційними українськими християнськими церквами з метою створення єдиної помісної церкви в Україні; по-третє, це питання є актуальним для самої УГКЦ протягом багатьох століть; по-четверте, Патріарх Йосиф Сліпий залишається в пам'яті свого народу унікальною і незрівнянною постаттю великого богослова і державного діяча. Для Йосифа Сліпого духовна єдність українського народу була безсумнівним фактом, і тому визнання за УГКЦ патріаршого устрою стала одним з важливим чинників зміцнення української державності.

Патріарх Йосиф Сліпий – одна з найбільш складних і суперечливих постатей в сучасній українській історії. З одного боку, він – перший українець, який став ієрархом католицької церкви, кардиналом. З іншого боку, це – людина, яка отримала такий високий сан, фактично будучи політичним в'язнем у сталінських таборах. Багатогранна постать Йосифа Сліпого вражає потужністю інтелекту та різнобічністю його інтересів, а тому ще досі залишається актуальною для різноманітних наукових розвідок.

Аналіз актуальних досліджень. Запропонована тема в українській гуманістиці досліджена недостатньо. Okремі аспекти проблеми піднімалися у працях М. Бендика, О. Волинця, М. Мартиновича, І. Музички, О. Турія. Дослідженням релігійно-церковного життя України, розглядалися: П. Яроцьким, О. Недавною, А. Колодним, С. Кияком, В. Єленським, які давали свої оцінки зазначеним проблемам. Однак найбільшу цінність для опрацювання цієї теми становлять праці ієрархів УГКЦ, зокрема: митрополита А. Шептицького, патріарха Й. Сліпого, кардинала Любомира Гузара, сучасного Глави УГКЦ Блаженнішого Святослава Шевчука.

Okрім цього, ідея патріархату УГКЦ, яка була в центрі всієї діяльності патріархального руху та одним з його ключових мобілізаційних чинників, була проаналізована як в богословській, так і історичній літературі української діаспори. Сюди слід насамперед віднести узагальнені дослідження, присвячені окремим періодам розвитку патріархальної ідеї в УГКЦ Олександра Барана, Яна Крайцара, Василя Ленцика, Григора Лужницького, Михайла Марунчака, Ігоря Мончака та Димитрія Танчука.

Мета статті – проаналізувати ідею патріархального статусу Української Греко-Католицької Церкви в богословських поглядах Йосифа Сліпого в контексті церковно-релігійного та громадсько-політичного життя в Україні.

Виклад основного матеріалу. З самого початку свого існування Українська Церква зайняла дуже цікаве й унікальне становище в християнському світі: вона боролася за автономію, власне внутрішнє самоврядування, зберігаючи єдність віри та тісні екуменічні зв'язки з усіма помісними християнськими

церквами. На думку релігієзнавця О. Недавньої, пошуки самоідентифікації між християнським Сходом і християнським Заходом серед українців є перманентним явищем в історії українського християнства. Проблему пошуку власної ідентичності активно досліджували українські греко-католики. Головний здобуток і внесок Української Греко-Католицької Церкви (УГКЦ) полягає не лише в тому, що вона спробувала синтезувати дві ціннісні християнські традиції, східну і західну, а й у тому, що у межах власної сфери українці змогли розвивати власну духовність і активно утверджувати себе в самовизначенні між духовним, культурним, ідеологічним і політичним Сходом і Заходом, репрезентованим для України насамперед сусідніми російським і європейським народами, вихованими відповідно на східній і західній християнських традиціях [Недавня, 2000].

Перш ніж аналізувати цей аспект проблеми, уточнимо поняття «патріарх». У церковному розумінні «патріарх» - це найвищий ранг і титул батька, глави і носія вищої юрисдикції в помісній або автономній церкві. У «Декреті про Східні Католицькі Церкви», затвердженому на Другому Ватиканському Соборі, зазначено: «Ім'я Східного Патріарха дається єпископу, який має юрисдикцію над усіма єпископами, включаючи митрополитів, над духовенством і мирянами своєї території. або обряду, згідно з приписами права і без шкоди для першонаочної влади Римського Архієрея» [Отрош, 2017]. Будь-яка християнська церква для збереження єдності та історичної самобутності набуває рангу патріарха і статусу патріархату.

Визнання за УГКЦ патріаршого устрою фактично міститься в «Артикулах» Берестейської унії, а саме право на висвяту своїх владик, кандидатури яких лише затверджує Папа Римський, право українських єпископів бути прирівняними в статусі до римо-католицьких, право розпоряджатися церковним майном, проводити судову владу у своїй Церкві [Артикули, 2005]. Проте в документи Собору саму ідею патріархату не було внесено, що значно послабило позиції Церкви в майбутньому.

На думку А. Бабинського, який досліджував патріархальний рух в середовищі українських греко-католиків у діаспорі, ідея патріархату стала чинником мобілізації масового мирянського руху в діаспорі і вона пережила декілька етапів розвитку та трансформацій [Бабинський, 2020]. Перші розмови про можливість заснування патріаршого престолу в межах Київської митрополії припадають на кінець XVI століття і пов'язані були із занепадом Константинополя, а також із планами церковної унії.

Наступний етап розвитку патріархальної ідеї припадає на XVII століття. Патріархат у Києві повинен був, насамперед, стати місцем зустрічі розділеного київського християнства, а вже кінцевою метою було поєднання об'єднаної Київської Церкви з Римом [Ювілейний, 1988]. У контексті процесу формування українського національного руху у XIX столітті патріархальна ідея отримала ще одну характеристику, а саме як проект націєтворчий.

Питання єдності та патріархату Греко-Католицької Церкви стають ще більш актуальними із початком еміграції населення Галичини, Буковини й Закарпаття до США та Канади і утворенням там мережі греко-католицьких церковних громад [Кісь, 2018].

Перша світова війна та подальші змагання українців за створення незалежної держави сприяли більш інтенсивним контактам між галичанами і жителями Наддніпряни. Оскільки ці контакти висували перед греко-католицькими ієрархами і духовенством також питання церковної єдності, то це сприяло черговому відродженню унійного аспекту патріархальної ідеї XVII століття.

Саме в такому контексті митрополит Андрей Шептицький розглядав запропоноване йому обрання патріархом Київським на православному соборі у 1918 році [Гузар, 2015].

Ця ж ідея простежується у його кореспонденції з представниками православної інтелігенції у 1940-х роках [Пастирські послання, 2010]. Напередодні Другої світової війни актуалізується знову й усвідомлення організаційно-інституційного (інтеграційного) виміру ідеї патріархату. Так, у грудні 1938 року з нагоди відвідин Львова нунцієм Філіпе Кортезі наймасовіша в Галичині українська газета «Діло» опублікувала коментар до візиту, в якому підкреслювалась «потреба створення одної надбудови, гр.-кат. Патріархату, для ідейного й організаційного об'єднання поодиноких осередків гр.-кат. Церкви» [Відвідини Апост. Нунція, 1938].

Дослідники історії національної церкви порушили питання про те, коли ідея патріархату стала пріоритетним завданням Йосифа Сліпого. За словами отця І. Хоми, Блаженніший Йосиф уже висловлював цю ідею 1936 року, коли у Львові з ініціативи митрополита А. Шептицького відбувся Унійний Конгрес [Маркусь, 1984]. У ньому взяло участь понад 200 учасників та виголошено 12 доповідей. Й. Сліпий на з'їзді виголосив доповідь на тему: «Погляд на з'єдинені та нез'єдинені Церкви Сходу і догматичні різниці між ними». Крім цікавих думок, які стосуються екуменічного руху в цілій Церкві, автор доповіді дав проєкцію унійної програми, яку повинна здійснювати Українська Церква, живий свідок змагань за єдність Христової Церкви впродовж століть своєї історії [Біографічний нарис, 2003].

Згідно з історичними матеріалами, Унійний Собор прийняв і затвердив таку четверту постанову: «Всі ідеї митрополита Рутського, отже й ідея Київського патріархату, є корисні для розвитку українського християнства і запорукою його розвитку» [Український, 1969].

Це, безперечно, був один із найважливіших аспектів в історії Української Церкви, оскільки приклади з історії східних церков доводять, що патріарший устрій церков, як і самі патріархи, були консолідуючими осередками релігійної, культурної та національного життя для окремих народів, і вони стали великою політичною силою в боротьбі народів за власну державність. І навпаки, за словами Петра Біланюка: «... всі ті українці, що виступають чи діють проти

створення Українського Києво-Галицького Патріархату чи проти зусиль Й. Сліпого зберегти єдність та самостійність нашої церкви..., свідомо чи не свідомо шкодять визвольній боротьбі українського народу» [Біланюк, 1968].

Початком патріархального руху, на думку В. Маркуся, слід вважати 11 жовтня 1963 року, коли митрополит Йосиф Сліпий підніс питання проголошення Києво-Галицького патріархату на другій сесії Другого Ватиканського собору. Цим кроком, вважав автор, глава УГКЦ прагнув зробити ідею патріархату «спільною справою, достойною залучення цілої релігійної і національної спільноти» [Маркусь, 1984]. Це, безперечно, був революційний крок у напрямі боротьби за патріарший статус церкви.

Як стверджують історичні джерела, 11 жовтня 1963 р., на п'ятому засіданні II Ватиканського Вселенського Собору, кардинал Агаджанян, який головував, надав слово митрополиту Йосифу, якого отці Собору зустріли бурхливими оплесками. Промова Митрополита-Ісповідника була вислухана з великою увагою, вона відзначалася ясністю ідей, глибиною богословських аргументів та звучним голосом. Отці Собору бачили перед собою не тільки Ісповідника Віри, але й глибокого богослова та великого пастиря, який відчуває всі проблеми Христової Церкви. Наприкінці своєї промови Митрополит Йосиф передав Отцям Собору проект створення Києво-Галицького Патріархату [Щербяк, 2006].

Ватикан уже не міг ігнорувати «українське питання». Авторитет Української Греко-Католицької Церкви (УГКЦ), незважаючи на переслідування греко-католиків в Україні, був настільки вагомим, що під час Другого Ватиканського Собору було підготовлено проект постанови про створення трьох нових Східних Католицьких Патріархатів, спеціально для українців, ефіопи та малабарці. На жаль, проект не було розглянуто, а натомість Собор прийняв рішення щодо самої ідеї патріархату. Зокрема, Собор заявив, що патріархати повинні бути надані помісним Східним Католицьким Церквам, а верховним архієпископам надано патріарші права. Водночас було вирішено, що нові патріархати для церков східної традиції засновуватимуться Вселенським Собором або Папою. Згідно з «Декретом про Східні Католицькі Церкви», зміни в структурі цих Церков можуть бути зроблені лише «для їх власного органічного розвитку». Іншими словами, хоч II Ватиканський Собор не надав УГКЦ патріаршого статусу, він визнав за нею право мати такий статус. Виходячи з цього, Йосиф Сліпий одразу зробив ряд практичних кроків, спрямованих на наближення УГКЦ до отримання патріархату.

Таким чином, він почав видавати закони, обов'язкові для греко-католиків усього світу, і публікувати їх у відповідному офіційному віснику. Було терміново скликано позачерговий Синод УГКЦ, який прийняв важливі рішення, спрямовані на утвердження патріаршого статусу церкви. Більше того, у жовтні 1969 року Йосиф Сліпий брав участь у Надзвичайному Папському Синоді, де у своїй промові засудив латинізацію та нищення культурної та духовної спадщини

Східних Церков і нагадав присутнім про великі жертви, яких зазнала УГКЦ і продовжує терпіти, залишаючись вірним апостольському престолу.

Модель організації національного життя на чолі з етнархом була життєво необхідною, оскільки в умовах розпорошення української діаспори лише така «духовна» модель єдності могла забезпечити транскордонну згуртованість. В одному з перших звернень Патріархального руху до українських греко-католицьких єпископів його провід підкреслював, що УГКЦ повинна бути не лише найважливішою релігійною установою, але «чинником нашої духовної сили та єдності і в українських національних справах. Так, як це було на наших Рідних Землях, наша Церква повинна бути і в краях нашого нового поселення виховуючим, об'єднуючим, керівним та репрезентативним чинником» [Справи, 1965].

Приблизно в цей період починається складна церковно-політична інтрига, коли кардинал Йосиф Сліпий під час другої сесії II Ватиканського Собору запропонував піднести УГКЦ до патріаршого статусу. Апостольський Престол вступає в делікатну позиційну конкуренцію з першоієрархом УГКЦ, прагнучи максимізувати автономію Церкви з мінімальними проявами неповаги до багаторічного в'язня радянського режиму. Ідея патріархату стикається не лише з добре організованою опозицією з боку Конгрегації для Східних Церков, але також з боку деяких греко-католицьких єпископів і чернечих орденів.

Зокрема, згідно з баченням митрополита Філадельфійського у США Амвросія Сенишина, єпархії та митрополії УГКЦ в діаспорі були автономними відносно одна одної структурами, які підпорядковувались лише римському понтифікові [Рахманний, 1997]. Таку позицію підтримали єпископи Августин Горняк (Велика Британія) і Йосиф Мартинець (Бразилія), а також управа Василіанського чину в Римі. Під час третьої сесії Другого Ватиканського собору всі три єпископи були відсутніми на дев'яти з одинадцяти зустрічей українських єпископів, а їхніх підписів немає під письмовим проханням українського єпископату стосовно патріархату, яке було надіслане на ім'я папи Павла VI 12 листопада 1964 року [Стецько, 1985].

З 1963 року папська адміністрація неодноразово офіційно пояснювала свою помірковану позицію щодо створення Українського патріархату, яка діє й нині. Ватикан аргументував свою відмову визнати статус патріархату за Українською греко-католицькою церквою (УГКЦ) канонічними, історичними, духовними та душпастирськими причинами. Хоча Другий Ватиканський Собор підтвердив, що інститут патріархату є традиційною формою організації для східних християнських церков, він підкреслив, що створення нових патріархатів тепер знаходиться в компетенції Папи та Вселенського Собору. Нині УГКЦ не може бути Патріархатом, оскільки юрисдикція Патріархів обмежена їхньою територією, а влада Патріарха УГКЦ поширювалася б на канонічну територію інших, будучи номінальною в радянській Україні. Визнання статусу «катакомбної» церкви як патріархату не полегшило б становище її віруючих, а

навпаки, посилило б їх переслідування. Рішення та розпорядження патріарха все одно не могли виконуватися в УРСР [Рахманний, 1997].

Дослідники виділяють й інші можливі причини питання українського патріархату, зокрема неоголошене бажання Ватикану поширити свій вплив на православні, зокрема російські території, що не виглядало безнадійним з огляду на успіхи католицької церкви в місіонерській діяльності протягом ХХ століття. Надання УГКЦ статусу патріархату відійшло б від цієї ідеї [Історія релігії, 2001].

Проте, на думку українських вчених діаспори, вирішальним чинником для проголошення українського патріархату є не наявність (а в даному випадку відсутність території), а існування церкви, тобто віруючих-мирян, священнослужителів, єпископів [Озерський, 1986]. Зрозуміло, що ці три елементи наша УГКЦ в Україні мала.

На думку дослідника О.Волинеця, реалізація ідеї українського патріархату потребувала зміни моделі відносин. Ця зміна передбачала б не лише зобов'язання з боку східних католиків відкрити свою власну богословську та духовну спадщину, але й зобов'язання з боку Римського престолу змінити свої відносини зі Східними Католицькими Церквами таким чином, щоб створити справді сприятливі екуменічні моделі для православних. Такі кроки засвідчили б добру волю до партнерського діалогу зі Східними Церквами з боку Латинської Церкви, що означало б принципову відмову від будь-якої експансії та сприяло б створенню атмосфери взаємної довіри [Волинець, 2008].

У цьому контексті теологічна концепція Йосипа Сліпого містить унікальні інтуїції щодо різних рівнів, на яких може відбуватися співпраця. До них відноситься діалог всередині розділеної Церкви і система принципів, на основі яких цей діалог може відбуватися [Білянчук, 1970]. Стосовно системи принципів, або критеріїв спільної Церкви, Патріарх Йосиф вважає, що ними є: свій обряд, своя мова, особливості богослов'я, літургії, літургійних звичаїв, духовність, праведність, своє церковне право [Сліпий], 1985). У міжцерковних відносинах кожна помісна Церква повинна визнавати ту саму місцевість для іншої як передумову для справжнього діалогу. Йосиф Сліпий вважає, що коли місцева або сестринська модель замінить уніатську або патерналістську модель в Католицькій Церкві, підозра з боку православних зникне. Відновлена довіра дозволить православним церквам перейти від автокефальної моделі відносин до помісної [Бендик, 1996].

Аналізуючи еволюцію розвитку патріархального руху українських греко-католиків зазначимо, що навесні 1968 року Йосиф Сліпий розпочав свої перші масштабні відвідини країн розселення української діаспори. Візити розпочалися з Канади, а завершилися візитацією Австралії та Нової Зеландії у жовтні того ж року. Відвідини главою УГКЦ осередків українського життя в еміграції супроводжувались велелюдними зібраннями і потужним емоційним піднесенням в середовищі мирян. Ці події відіграли важливу роль у перетворенні окремих комітетів і товариств у масовий патріархальний рух,

оскільки вони стали видимим підтвердженням беззаперечного визнання Йосифа Сліпого лідером греко-католицьких українців діаспори.

Прохання про проголошення патріархату УГКЦ, надіслане від імені українського єпископату, було відхилене папою Павлом VI 4 квітня 1970 року, а вже на початку травня про це дізнались широкі маси українських греко-католиків у світі. Вчергове свою відмову римський понтифік повторив у 1971 році [Галів, 1970].

Поміркована позиція папської адміністрації щодо заснування Патріархату Української Греко-Католицької Церкви була і залишається предметом вивчення та практики багатьох науковців, істориків та теологів. Досліджуючи патріарший рух у діяльності Церкви в умовах еміграції, необхідно передусім зосередитися на такому твердженні: Ватикан вдався до такої непопулярної політики, бо вважав проголошення Українського Патріархату перешкодою в переговорах з Москва. Наполегливий і утопічний намір Папи Івана XXIII повернути «Святу Русь» на католицьку віру не дозволив йому критично оцінити систему комуністичного режиму, в якому переслідування віруючих, у тому числі й УГКЦ, недотримання прав і свобод, що відбувалися у 1920 році, відбувалося у 2000 році. громадян існувала [Гіль, 1975].

Аналізуючи питання українського патріархату та ідеї екуменізму, акцентує увагу на мотиві страдницької, переслідуваної Церкви Є. Орловський закликав Ватикан проголосити святими мучениками за віру тих українських єпископів, священиків, віруючих УГКЦ, які загинули в радянських таборах, на засланнях, у Сибіру [Орловський, 1980].

У листопаді 1973 року відбувся синод УГКЦ, який затвердив «Патріарший Устав Помісної Української Католицької Церкви». Після цього всі українські єпископи були прийняті на аудієнції у Папи Павла VI, де кардинал Й. Сліпий повторив свою заяву про намір Української Католицької Церкви стати патріархальною. Журналіст з Польщі, який коментував цю подію, написав: «Патріархат належить українським католикам, які понесли безмежні жертви, включно з мученицькою смертю тисячі визнаців за свою вірність Унії й Апостольській Столиці. Відкинення цього постулату означало б фактичну згоду на ліквідацію УКЦеркви й її примусове включення до Російської Православної Церкви» [Щегда, 1989].

Кардинал Мирослав Іван Любачівський, який відстоював аналогічну думку, заявив у своїй промові на першу річницю смерті патріарха Й. Сліпого, що українська діаспора повинна турбуватись про долю Церкви на Батьківщині [Не посромім, 1985]. Він звернувся до Папи Іоана Павла II та підкреслив, як українська Церква внесла свій внесок у поширення Христової віри серед народів, що були поневолені комуністичним режимом, та закликав настоятельно надати УКЦеркві статус патріархату: «Тож Ваше Святосте, скріпіть нашу віру, посилють нашу надію і бодрість у боротьбі зі силами зла, тьми, признанням патріархату...» [Промова Блаженнішого, 1986].

Розчарування і згасання надій на можливість швидкого офіційного визнання папою українського греко-католицького патріархату дали поштовх розвиткові ідеї проголошення патріархату «знизу», тобто самими вірними, священиками, і єпископами. Ідея не була новою, оскільки вже під час відвідин Йосифом Сліпим Канади у 1968 році його вітали там як «першого українського патріарха» [«За рідний патріархат», 1968].

У дискусії щодо патріархату для УГКЦ та її канонічного та історичного обґрунтування, деякі греко-католицькі дослідники висловлювали думку, що патріархат повинен бути проголошений на всеукраїнському церковному синоді, а на його основі всі українські церкви повинні були б об'єднатися [Біланюк, 1970].

Дослідник П. Біланюк прийшов до висновку, що існуючі патріархати з'явилися як природна еволюція помісних церков згідно звичаєвого права, і тому не були встановлені формально, але були визнані Вселенськими та Помісними Соборами [Біланюк, 1970].

У своїй доповіді «Походження східних патріархатів і їх відношення до папської влади» Вільгельм де Фріс, який вважався одним з кращих знавців східного християнства в Римо-Католицькій Церкві, підкреслив, що протягом історії східні патріархати «поставали «знизу», а не завдяки проголошенню якогось декрету «зверху» – чи то папою, чи Вселенським собором» [Чубатий, 1971]. Ця теза лягла в основу обґрунтування акції «Патріарх через аклямацію», яку патріархальний рух розпочав з нагоди другого візиту Йосифа Сліпого до США навесні 1973 року. Того ж року в Австралії, куди він прибув напередодні візиту до Канади і США, було започатковано практику богослужбового поминання глави УГКЦ як патріарха. За свідченням самого Йосифа Сліпого, це відбулось завдяки ініціативі «знизу». Таким чином, вже від 1973 року практика публічного та богослужбового вживання титулу патріарха починає набувати масового характеру [Звернення, 1975].

Виходячи з аналізу літератури діаспори, значна частина українських мирян підтримувала ідею патріархату УГКЦ. Рух за створення Українського католицького патріархату впродовж десятиліть є важливим аспектом життя українських громад у всьому світі [Марунчак, 1970]. Справа патріархату глибоко хвилює все українське громадянство, вона спонукає тисячі людей різних соціальних верств населення до великих моральних зусиль і матеріальних пожертвувань. Додамо, що Михайло Чубатий був науковим працівником й професором Католицького університету Америки в Вашингтоні, який займався дослідженням історії української церкви. Він був також членом Комітету за захист прав національних меншин при ООН та активним учасником українського громадського життя в США. Чубатий був одним з головних приверженців ідеї патріархату УГКЦ та активно боровся за її реалізацію. Товариство за патріархальний устрій УКЦеркви завжди миттєво реагувало на всі вагомі події пов'язані з діяльністю Церкви, а зокрема її глави Блаженнішого Кир Йосифа. З метою просування своєї ідеології, товариство видавало листівки

та поштові конверти з написами, такими як “Наша Церква хоче бути собою”, “Нескорений Ісповідник Віри”, “Муж Провидіння” тощо [Смик, 1974]. Згодом цей патріархальний рух поширився в різних країнах, де проживають українці-католики, і у 1974 році був офіційно створений як Українське Патріархальне Світове Об’єднання (далі УПСО – авт.) [Лончина, 1984].

Аналізуючи це явище на сторінках часопису “Сучасність”, історик церкви Б. Цимбалістий відзначив його різноманітні аспекти. Найперше, це релігійний і церковний аспекти, оскільки створення українського патріархату розглядалось як важлива умова для поглиблення релігійного життя та зміцнення організаційної структури Церкви. Патріархальна організація Церкви створила б кращі умови для відповідного релігійного виховання в школах та на парафіях, підвищила б рівень та якість духовної освіти, а також сприяла б розвитку релігійної преси та виданню богословської літератури.

По-друге, патріархальний рух враховував і національний аспект, оскільки Церква була однією з інституцій, які докладали найбільше зусиль для збереження української ідентичності в країнах поселення.

По-третє, рух за патріархат мав велике зовнішньополітичне значення. Надання адміністративної автономії Українській Католицькій Церкві дало б українським католикам можливість бути рівними юридичними суб’єктами, а не підданими спеціальному ватиканському “міністерству справ Сходу”. [Цимбалістий, 1978].

З великим ентузіазмом учасники патріархального руху зустріли послання кардинала Йосифа Сліпого «Про поєднання у Христі» (1976), яке заклиало до всеохоплюючого екуменічного діалогу із православними українцями і прозвучало як альтернатива до ватикансько-радянських перемовин, від яких УГКЦ була відсторонена. Тема взаємин із православними вже була присутня в дискурсі руху й раніше, але саме від цього часу вона все частіше починає фігурувати серед його головних стратегічних завдань [«Пресова конференція, 1976»]. Важливим моментом екуменічної програми Йосифа Сліпого стало включення в неї ідеї спільного патріархату, базованої на проектах XVII століття.

Протягом короткого часу прихильникам патріархального руху вдалось добитися вагомих результатів. У жовтні 1982 р. президія УПСО організувала симпозіум у Філадельфії (США) на тему «Богословія мирянства» та видала окрему брошуру матеріалів тієї конференції. У грудні 1983 року була проведена конференція в Торонто (Канада), присвячена проблемі українського екуменізму [Лончина, 1984]. Сама тематика і рівень організації симпозіумів були високо оцінені патріархом Йосифом Сліпим.

Водночас дослідники діяльності Української Греко-Католицької Церкви за кордоном (Н. Кочан, Р. Навроцька, Л. Рудницький, Н. Совінська, О. Уткін та ін.) зазначають, що під час своєї діяльності Церква зіткнулася з ряд невирішених питань, як-от практика латинізації через запровадження англійської мови в богослужіннях, молитвах і релігійному навчанні в парафіяльних школах, труднощі, що виникають у зв’язку зі зміною церковного календаря, проблема

целібату серед духовенства. Проте аналіз показує, що Церква є невід'ємною частиною української діаспори і виступає консолідуючою силою, беручи участь у багатьох суспільно-політичних і культурно-просвітницьких заходах, спрямованих на становлення незалежної української держави.

20 липня 1980 року представники українських мирян Володимир Янів, Петро Зелений, Богдан Лончина та Мирослав Лабунька були запрошені на аудієнцію зпапою Іваном Павлом II. Це була перша в історії зустріч найвищого рівня, на якій представники патріархального руху мали нагоду особисто розмовляти з римським архиєреєм.

Смерть патріарха Йосифа Сліпого була трагічною сторінкою в історії патріархального руху і завершила вагомий етап його розвитку і самоусвідомлення. Додаткового стимулу для подальшого розвитку додавав «Заповіт» покійного предстоятеля, в якому він закликав ніколи не відмовлятися від «Патріархату своєї страдної Церкви», та заява «Львівського крилосу», тобто найближчих співробітників Йосифа Сліпого, які закликали нового главу УГКЦ продовжувати патріархальні змагання: «...Ваш титул Патріарха, який успадковуєте по великим Покійнику, є і буде для Вас хрестом. Але цього хреста скинути Ви не можете ради миру в нашій Церкві, ради тих 400-літніх змагань за нього» [«Становище Львівського Крилосу», 1984].

У своєму «Заповіті» Патріарх Йосиф, будучи пристрасним прихильником вселенського екуменізму, заповідав насамперед молитися, працювати і боротися У цитаті з заповіту 2003 року йдеться про бажання зберегти «християнську душу кожного українського походження і всього українського народу» та просити в Бога допомоги «для завершення нашого прагнення до єдності та наших зусиль до церковного об'єднання в встановлення Патріархату Української Церкви» [Заповіт, 2003].

Ідея Патріархату для Української Греко-Католицької Церкви набрала обертів у незалежній Україні. У 1989 році храм було легалізовано, а в 1991 році в Україну повернувся тодішній глава УГКЦ кардинал Мирослав-Іван Любачівський.

Знаковим етапом у житті Церкви став візит в Україну Папи Івана Павла II у червні 2001 р. та його зустріч із духовенством УГКЦ та керівництвом Української держави. Папа Іван Павло II мав змогу на власні очі побачити та відчути, як УГКЦ «дозрівала» до отримання статусу патріаршої церкви. Від початку 2003 року Ватикан почав приділяти особливу увагу справі патріархату УГКЦ.

Розбудова церковної інфраструктури в Україні, чітка позиція ієрархії та Глави УГКЦ у справі патріархату змусили Ватикан розглянути це питання 6 лютого 2003 р. на засіданні Папської курії. Переважна більшість кардиналів висловилися за надання УГКЦ статусу патріархату [Дідула, 2004].

У 2004 році 150 народних депутатів України звернулися до Папи Римського Івана Павла II з проханням надати патріарший статус Українській греко-католицькій церкві, включаючи тодішнього Президента України Віктора

Ющенко та прем'єр-міністра Юлію Тимошенко. Ця ідея надання патріархату УГКЦ стала важливою не лише для церкви, а й для широких кіл громадськості, зокрема для політиків, державних і громадських діячів.

У червні 2004 року Постійний синод єпископів Української греко-католицької церкви разом із митрополитами та головою церкви, відвідали Папу Римського Івана Павла II, щоб обговорити створення патріархату УГКЦ.

У вересні 2004 року глава УГКЦ, блаженніший Любомир, у пастирському посланні «Про утвердження патріаршого устрою Української греко-католицької церкви» підтвердив намір здобути патріарший статус церкви, зазначивши, що успіх залежить від доброї волі, розсудливої активності та смирення мирян [Гузар, 2015].

Одним з кроків до досягнення власного патріархату для Української Греко-Католицької Церкви (УГКЦ) є перенесення її штаб-квартири зі Львова до Києва та будівництво Патріаршого собору Воскресіння Христового у столиці. Кардинал Леонардо Сандрі, префект Конгрегації Східних Церков, відомий також як «око Папи», відвідав Україну і відкрито вивчав питання надання УГКЦ статусу патріархату та беатифікації митрополита Андрея Шептицького.

Ця коротка хроніка боротьби за власний патріархат демонструє, що, з одного боку, українці протягом століть виявляли неабияку наполегливість для досягнення позитивного вирішення цього питання, а з іншого – постійно натикалися на глуху стіну неучтв. або пряма чи опосередкована відмова від ідеї патріархату для УГКЦ.

Висновки. Український патріархальний рух є важливою частиною історії української діаспори та УГКЦ. Здійснене дослідження переконливо довело, що особливою рисою цього руху було поєднання розвиненої протягом попередніх століть ідеї патріаршого статусу Української (Київської) Церкви із потребами і викликами, які постали перед українською діаспорою у другій половині ХХ століття.

З весни 1975 року Йосиф Сліпий носив титул Патріарха, що було виявом прагнення всього українського народу до визнання власної незалежності та самостійності. Бо надання Україні окремого Патріархату на той час означало б створення однієї з ознак незалежної держави. Йосиф Сліпий відкрито боровся за Український Патріархат, навіть незважаючи на його непопулярність у Ватикані, де його вважали «не на часі». Проте Ватикан поважав таку самовідданість і активно підтримував ідею відродження України та Української Церкви.

Український патріархальний рух був продуктом релігійної, суспільної, політичної та культурної атмосфери, в якій жила українська діаспора у післявоєнний період. Окремі ідеї, які рух активно відстоював (організаційна єдність церковних структур у світі, гідність патріархату, важливість голосу мирян у Церкві тощо), увійшли у ширший богословський дискурс УГКЦ та стають особливо актуальними у нових умовах, насамперед – після легалізації Церкви та відродження її структур у незалежній Україні. Цей

висновок обґрунтовує необхідність практичного переосмислення досвіду патріархального руху в контексті включення українських християн до глобальних релігійних процесів і гармонізації внутрішньо-церковних відносин як у лоні Католицької Церкви, так і серед самих греко-католиків.

У середовищі греко-католицького духовенства, як в Україні, так і за її межами, поширюється думка, що практику «випрошування» патріархату пора припинити, а створити його шляхом самопроголошення. Некатолицькі патріархати, наприклад Болгарський, Московський, Румунський, Сербський та Ефіопський, також виникли шляхом самопроголошення. Загалом історія патріархатів, їх виникнення та розвиток свідчить про те, що вони виникли в результаті природного розвитку помісних церков, заснованих на звичаєвому праві, а отже, формально їх ніхто не засновував, вони були лише визнані такими з боку влади. Вселенські та Помісні собори. Тобто ідея самопроголошення патріархату для УГКЦ – не авантюра, а один із реальних шляхів вирішення проблеми, яку рано чи пізно доведеться вирішувати.

Проведене дослідження не претендує на повне та всебічне розкриття багатогранної проблеми. На нашу думку, найбільш перспективними є такі напрями дослідження даної проблеми: висвітлення проблеми військового капеланства в період українсько-російської війни; ідея створення українських релігійно-культурних центрів та волонтерських організацій у сучасній Україні, порівняльні аспекти розвитку богословської освітньо-виховної системи в Україні та за кордоном тощо.

Список літератури

1. Артикули Берестецької унії. *Релігійна панорама*. 2005. № 8–9. С. 72–73.
2. Бабинський А. Ідея патріархату УГКЦ в політичній думці третьої хвилі української еміграції. *Практична філософія*. 2020 (№75). №1. С. 141-147.
3. Бендик М. Помісність Української Греко- Католицької Церкви та її бачення патріархом Йосифом Сліпим. Львів: Свічадо.1996. 55 с.
4. Біографічний нарис Патріарха Йосифа Сліпого, підготовлений з нагоди 40-ліття (1.11.1944) його вступлення на Галицький митрополичий престіл у Львові єпископом Іваном Хомою та о. д-ром Іваном Музичкою. *Слово Патріарха Йосифа. Документи. Матеріали. Світлини*. 1917-1984. Львів, 2003. С. 25.
5. Біланюк П. Блаженство Кир Йосифа – батько новітньої української богословської науки. *За рідну церкву*. Торонто, 1968. Ч. 1-2. С. 7- 8.
6. Біланюк П. За самопроголошення українського Києво-Галицького патріархат. Торонто, 1970. 40 с.
7. «Відвідини Апост. Нунція і його «слово». *Діло*. 1938. Грудень 17. С. 1–2.
8. Волинець О. Ідея патріархату Української греко-католицької церкви. *Історія та сучасність Українська національна ідея: реалії та перспективи розвитку*. 2008. Випуск 20. С. 48-52.

9. Галів М. «Папа відкинув прохання за Патріархат». *Українське життя*. 1970. Червень 7. С. 2.
10. Гіль З. Українська католицька помісна церква над прірвою. *За рідну церкву*. Торонто, 1975. Ч. 75. С. 5-24.
11. Гузар Л. Андрей Шептицький – Митрополит Галицький (1901–1944) провісник екуменізму. Вид. друге. Жовква: Місіонер, 2015. 496 с.
12. Дідула П. Ватикан, Москва та Патріархат УГКЦ. *Львівська Газета*. 2004. 3 березня.
13. Заповіт для духовенства та вірних Патріарха Йосифа Сліпого. *Слово Патріарха Йосифа. Документи. Матеріали. Світлини*. 1917-1984, Львів, 2003, С. 163-182.
14. За рідний патріархат. *За рідну Церкву*. 1968. № 5–6. С. 8–9.
15. Звернення. *За рідну Церкву*. Торонто, 1975. Ч. 75. С. 32-36.
16. Історія релігії в Україні: у 10 т. Т. 4: Католицизм / За ред. П. Яроцького. Київ, 2001. 598 с.
17. Кісь Н. Пам'ять та ідентичність українських греко-католиків: про джерела історичної політики УГКЦ. Львів: Національна академія наук України, Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України, 2018. С. 115–118.
18. Лончина Б. Завдання патріархальних товариств. *Патріархат*. Нью-Йорк, 1984. Ч. 12. С. 20-23.
19. Лончина Б. Завдання патріархальних товариств. *Патріархат*. Нью-Йорк, 1984. Ч. 13. С. 18-20.
20. Маркус В. Патріарх Йосиф Сліпий. *Сучасність*. Мюнхен, 1984. Ч. 11. С. 4-9.
21. Марунчак М. Питання патріархату у Львові в 1842 і 1880 роках. *Сучасність*. Мюнхен, 1970. Ч. 5. С. 94-103.
22. Не посромім землі нашої рідної. *Визвольний шлях*. Лондон, 1985. Кн. 11. С. 1289-1292.
23. Недавня О. Греко-католицизм в контексті духовного самовизначення українців між християнським сходом і заходом. Київ, 2000. 217 с.
24. Озерський Б. Територія, чи чужа влада. *Визвольний шлях*. Лондон, 1986. Кн. 1. С. 10-72.
25. Орловський Є. Український екуменізм і тисячоліття. *Визвольний шлях*. Лондон, 1980. Кн. 6. С. 645-648.
26. Отрош М.І. Місце і роль Католицької церкви у міжнародному правопорядку: монографія. Київ, Одеса: Фенікс, 2017. 596 с.
27. Пастирські послання 1939–1944 рр. / під ред. Оксани Гайової і Романа Тереховського. *Митрополит Андрей Шептицький. Документи і матеріали 1899–1944*, е. 3. Львів: Артос, 2010. С. 619–646.
28. Пресова конференція в Нью Йорку. *За патріархат*. 1976. Червень. С. 9.

29. Промова Блаженнішого патріарха М. І. Любачіського перед Святійшим Отцем Папою Іваном Павлом II. *Визвольний шлях*. Лондон, 1986. Кн. 1. С. 30-32.
30. Рахманний Р. Роздуми про Україну. Київ, видавництво т-ва "Просвіта", 1997. 691 с.
31. Сліпий Й. Звіт про католицьку Церкву в Україні. *Твори Кардинала Йосифа, Верховного Архієпископа*. Рим 1958–1985. т.14. С. 273–278.
32. Смик Р. Друга Патріярша візитація Їх Блаженства Йосифа I в 1973 році. Чикаго, 1974. 32 с.
33. Справи Української Католицької Церкви. Лист до Конференції українського католицького єпископату (Ч.1). *Вільне слово*. 1965. 4 грудня. С. 3.
34. «Становище Львівського Крилосу». *Патріярхат*. 1984. Жовтень. С. 16.
35. Стецько Я. Апостол сучасної епохи. *Визвольний шлях*. Лондон, 1985. Кн. 11. С. 1299-1305.
36. Український Католицький Університет ім. Св. Климента Папи в першому п'ятиліттю свого постановлення і діяльності 1963-1968. Рим, 1969. 291 с.
37. Цимбалістий Б. Рух за патріярхат і українська суспільність. *Сучасність*. Мюнхен, 1978. Ч. 3. С. 88-100.
38. Чубатий М. «Папа, Курія і УКЦерква (II)». *Свобода*. 1971. Травень 19. С. 2.
39. Щегда М. Змагання до заснування українського патріярхату. *Патріярхат*. Нью-Йорк, 1989. Ч. 11. С. 16-21.
40. Щербяк Ю. Концептуальні засади освітньої доктрини Української Греко-Католицької Церкви в ХХ столітті. Тернопіль: Підручники і посібники, 2006. 588 с.
41. Ювілейний збірник праць наукового конгресу у 1000-ліття хрищення Руси-України / під ред. Володимира Яніва. Мюнхен, 1988. С. 236–266.

References

1. Artykuly Berestetskoi unii [Articles of the Berestetska Union]. *Relihiina panorama*. 2005. № 8–9. S. 72–73. [in Ukrainian].
2. Babynskiy A. Ideia patriarkhatu UHKTs v politychnii dumtsi tretioi khvyli ukrainskoi emihratsii [The idea of the UGCC patriarchy in the political opinion of the third wave of Ukrainian emigration]. *Praktychna filosofiiia*. 2020 (№75). №1. S. 141-147[in Ukrainian].
3. Bendyk M. Pomisnist Ukrainkoi Hreko- Katolytskoi Tserkvy ta yii bachennia patriarkhom Yosyphom Slipym [The locality of the Ukrainian Greek-Catholic Church and its vision by Patriarch Yosyph Slipyi]. Lviv: Svichado, 1996. 55 s. [in Ukrainian].
4. Biografichnyi narys Patriarkha Yosyfa Slipoho, pidhotovlenyi z nahody 40-littia (1.11.1944) yoho vstuplennia na Halytskyi mytropolychy prestil u Lvovi yepyskopom Ivanom Khomoiu ta o. d-rom Ivanom Muzychkoiu

- [Biographical sketch of Patriarch Yosyph Slipyi, prepared on the occasion of the 40th anniversary (November 1, 1944) of his accession to the Galician metropolitan see in Lviv by Bishop Ivan Khoma and Fr. Dr. Ivan Muzychka]. *Slovo Patriarkha Yosypha. Dokumenty. Materialy. Svitlyny. 1917-1984*. Lviv, 2003. S. 25. [in Ukrainian].
5. Bilaniuk P. Blazhenstvo Kyr Yosypha – batko novitnoi ukrainskoi bohoslovskoi nauky [His Beatitude Kir Yosyph is the father of modern Ukrainian theological science]. *Za ridnu tserkvu*. Toronto, 1968. Ch. 1-2. S. 7- 8. [in Ukrainian].
 6. Bilaniuk P. Za samoproholoshennia ukrainskoho Kyievo-Halytskoho patriarkhat. [For the self-proclaimed Ukrainian Kyiv-Halytsk Patriarchate]. Toronto, 1970. 40 s. [in Ukrainian].
 7. «Vidvidyny Apost. Nuntsiia i yoho «slovo» [«Visits of the Apostle The Nuncio and his «word»]. *Dilo*. 1938. Hruden 17. S. 1–2. [in Ukrainian].
 8. Volynets O. Ideia patriarkhatu ukrainskoi hreko-katolytskoi tserkvy [The idea of the patriarchate of the Ukrainian Greek Catholic Church]. *Istoriia ta suchasnist Ukrainska natsionalna ideia: realii ta perspektyvy rozvytku*. 2008. vypusk 20. S. 48-52. [in Ukrainian].
 9. Haliv M. «Papa vidkynuv prokhannia za Patriarkhat» [«The Pope rejected the request for the Patriarchate»]. *Ukrainske zhyttia*. 1970. Cherven 7. S. 2. [in Ukrainian].
 10. Hil Z. Ukrainska katolytska pomisna tserkva nad prirvoiu [Ukrainian Catholic local church over the abyss]. *Za ridnu tserkvu*. Toronto, 1975. Ch. 75. S. 5-24. [in Ukrainian].
 11. Huzar L. Andrei Sheptytskyi – Mytropolyt Halytskyi (1901–1944) provisnyk ekumenizmu [Andrey Sheptytskyi – Metropolitan of Halytskyi (1901–1944), harbinger of ecumenism]. Vyd. druhe. Zhovkva: Misioner, 2015. 496 s. [in Ukrainian].
 12. Didula P. Vatykan, Moskva ta Patriarkhat UHKTs [Moscow and the Patriarchate of the UGCC]. *Lvivska Hazeta*. 2004. 3 bereznia [in Ukrainian].
 13. Zapovit dlia dukhovenstva ta virnykh Patriarkha Yosyfa Slipoho [Testament for the clergy and faithful of Patriarch Yosyph Slipyi]. *Slovo Patriarkha Yosyfa. Dokumenty. Materialy. Svitlyny. 1917-1984*. Lviv, 2003. S. 163-182 [in Ukrainian].
 14. «Za ridnyi patriarkhat» [«For native patriarchy»]. *Za ridnu Tserkvu*. 1968. № 5–6. S. 8–9. [in Ukrainian].
 15. Zvernennia. Za ridnu Tserkvu [For the native Church]. Toronto, 1975. Ch. 75. S. 32-36. [in Ukrainian].
 16. Istoriia religii v Ukraini: u 10 t. T. 4: Katolytsyzm [History of the religion in Ukraine: in 10 volumes. Volume 4: Catholicism] / Za red. P. Yarotskoho. Kyiv, 2001. 598 s. [in Ukrainian].
 17. Kis Nazar. Pamiat ta identychnist ukrainskykh hreko-katolykiv: pro dzherela istorychnoi polityky UHKTs [Nazar Kis Memory and identity of Ukrainian Greek Catholics: about the sources of historical policy of the UGCC].

- Lviv: Natsionalna akademiia nauk Ukrainy, Instytut ukrainoznavstva im. I. Krypiakevycha NAN Ukrainy, 2018. S. 115–118. [in Ukrainian].
18. Lonchyna B. Zavdannia patriarkhalnykh tovarystv [Tasks of patriarchal societies]. *Patriarkhat. Niu-York*, 1984. Ch. 12. S. 20-23. [in Ukrainian].
 19. Lonchyna B. Zavdannia patriarkhalnykh tovarystv [Tasks of patriarchal societies]. *Patriarkhat. Niu-York*, 1984. Ch. 13. S. 18-20. [in Ukrainian].
 20. Markus V. Patriarkh Yosyph Slipyi [Patriarch Joseph Slipyi]. *Suchasnist. Miunkhen*, 1984. Ch. 11. S. 4-9. [in Ukrainian].
 21. Marunchak M. Pytannia patriarkhatu u Lvovi v 1842 i 1880 rokakh [The question of the patriarchate in Lviv in 1842 and 1880]. *Suchasnist. Miunkhen*, 1970. Ch. 5. S. 94-103. [in Ukrainian].
 22. Ne posromim zemli nashoi ridnoi [We will not embarrass our native land]. *Vyzvolnyi shliakh. London*, 1985. KN. 11. S. 1289-1292. [in Ukrainian].
 23. Nedavnia O. Hreko-katolytsyzm v konteksti dukhovnoho samovyznachennia ukraintsiv mizh khrystyianskym skhodom i zakhodom [Greek Catholicism in the context of spiritual self-determination of Ukrainians between the Christian East and West]. Kyiv, 2000. 217 s. [in Ukrainian].
 24. Ozerskyi B. Terytoriia, chy chuzha vlada [Territory or foreign power]. *Vyzvolnyi shliakh. London*, 1986. KN. 1. S. 10-72. [in Ukrainian].
 25. Orlovskyi Ye. Ukrainskyi ekumenizm i tysiacholittia [Ukrainian ecumenism and the millennium]. *Vyzvolnyi shliakh. London*, 1980. KN. 6. S. 645-648. [in Ukrainian].
 26. Otrosh M.I. Mistse i rol Katolytskoi tserkvy u mizhnarodnomu pravoporiadku: monohrafiia [The place and role of the Catholic Church in the international legal order]. Kyiv, Odesa: Feniks, 2017. 596 s. [in Ukrainian].
 27. Pastyrski poslannia 1939–1944 rr. [Pastoral messages of 1939–1944] / pid red. Oksany Haivoi i Romana Terekhovskoho. *Mytropolyt Andrei Sheptytskyi. Dokumenty i materialy 1899–1944*. T. 3. Lviv: Artos, 2010. S. 619–646. [in Ukrainian].
 28. Presova konferentsiia v Niu Yorku. *Za patriarkhat*. 1976. Cherven. S. 9. [in Ukrainian].
 29. Promova Blazhennishoho patriarkha M. I. Liubachiskoho pered Sviatiishym Ottsem Papoiu Ivanom Pavlom II [Speech of His Beatitude Patriarch M. I. Lyubachisky before the Holy Father Pope Ivan Paul II]. *Vyzvolnyi shliakh. London*, 1986. KN. 1. S. 30-32. [in Ukrainian].
 30. Rakhmannyi R. Rozdumy pro Ukrainu. [Reflections on Ukraine]. Kyiv: vydavnytstvo t-va “Prosvita”, 1997. 691 s. [in Ukrainian].
 31. Slipyi Yo. Zvit pro katolytsku Tserkvu v Ukraini [Report on the Catholic Church in Ukraine]. *Tvory Kardynala Yosyfa, Verkhovnoho Arkhiiepyskopa. Rym 1958–1985*. t.14. S.273–278. [in Ukrainian].
 32. Smyk R. Druha Patriiarsha vizytatsiia Yikh Blazhenstva Yosyfa I v 1973 rotsi [The Second Patriarchal Visitation of His Beatitude Yoseph I in 1973]. Chykaho, 1974. 32 s. [in Ukrainian].

33. Spravy Ukrainskoi Katolytskoi Tserkvy [Affairs of the Ukrainian Catholic Church]. Lyst do Konferentsii ukrainskoho katolytskoho yepyskopatu (Ch.1). *Vilne slovo*. 1965. 4 hrudnia. S. 3. [in Ukrainian].
34. «Stanovyshche Lvivskoho Krylosu» [«Position of Lviv Krylos»]. *Patriarkhat*. Zhovten, 1984, S. 16. [in Ukrainian].
35. Stetsko Ya. Apostol suchasnoi epokhy [Apostle of the modern era]. *Vyzvolnyi shliakh*. London, 1985. KN. 11. S. 1299-1305. [in Ukrainian].
36. Ukrainyskiy Katolytskyi Universytet im. Sv. Klymenta Papy v pershomu piatylittii svoho postannia i diialnosti 1963-1968 [Ukrainian Catholic University named after St. Clement of the Pope in the first five years of its creation and activity 1963-1968]. Rym, 1969. 291 s. [in Ukrainian].
37. Tsymbalistyi B. Rukh za patriarkhat i ukrainska suspilnist [Movement for patriarchy and Ukrainian society]. *Suchasnist*. Miunkhen, 1978. Ch. 3. S. 88-100. [in Ukrainian].
38. Chubatyi M. «Papa, Kuriia i UKTserkva (II)» [«The Pope, the Curia and the Ukrainian Church (II)»]. *Svoboda*. 1971. Traven 19. S. 2. [in Ukrainian].
39. Shchehda M. Zmahannia do zasnuvannia ukrainskoho patriarkhatu [The competition for the establishment of the Ukrainian patriarchate]. *Patriarkhat*. Niu-York, 1989. Ch. 11. S. 16-21. [in Ukrainian].
40. Shcherbiak Yu. Kontseptualni zasady osvithoi doktryny Ukrainskoi Hreko-Katolytskoi Tserkvy v KhKh stolitti [Conceptual foundations of the educational doctrine of the Ukrainian Greek Catholic Church in the 20th century]. Ternopil: Pidruchnyky i posibnyky, 2006. 588 s. [in Ukrainian].
41. Iuvileinyi zbirnyk prats naukovooho kongresu u 1000-littia khryshchennia Rusy-Ukrainy [Jubilee Proceedings of the Scientific Congress on the 1000th Anniversary of the Baptism of Russia-Ukraine / edited by Volodymyr Yaniv]. Miunkhen, 1988. S. 236–266. [in Ukrainian].